

*І.Г. Гветадзе
(м. Донецьк)*

ФУНКЦІОНУВАННЯ ДОБРОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА УСТАНОВ РІЗНОЇ КОНФЕСІЙНОЇ ПРИНАЛЕЖНОСТІ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ (XIX — початок XX ст.)

У статті аналізується діяльність релігійних благодійних товариств на Півдні України в XIX — початку XX ст. Основна увага приділена дослідженню функціонування лютеранських, католицьких, протестантських та менонітських установ. Аналізуються причини їх виникнення, методи роботи, форми надання допомоги, способи залучення коштів до своїх фондів. Звертається увага на різноманітність форм роботи цих установ.

Ключові слова: *добročинність, Південна Україна, релігійні благодійні товариства.*

В статье анализируется деятельность религиозных благотворительных обществ на Юге Украины в XIX — начала XX в. Основное внимание уделено исследованию функционирования лютеранских, католических, протестантских и менонитских учреждений. Анализируются причины их возникновения, методы работы, формы оказания помощи, способы привлечения в свои фонды средств. Обращается внимание на разнообразие форм работы этих учреждений.

Ключевые слова: *благотворительность, Южная Украина, религиозные благотворительные общества.*

The activity of religious charities in the South of Ukraine during the 19th century and the early 20th century is analysed in the article. Focuses on the activities of the Lutheran, Catholic, Protestant and Mennonite institutions. The reasons for charities organizing, their working methods, forms of charitable activity, and ways of attraction of financial recourses have been studied. Attention is given to the variety of the organizations activity types.

Key words: *charity, Germans, the South of Ukraine, religious charities.*

Благодійність є однією з традиційних етичних і соціальних норм всіх народів, вона пропагується основними заповідями провідних світових релігій. Тому, цілком природно, з поширенням у першій половині XIX ст. громадської благодійності невід'ємною складовою частиною цього процесу стало заснування національних благодійних товариств.

На Півдні України зібралися представники всіх головних християнських течій, які утворювали свої благодійні організації та різні філантропічні установи. Іноземці перших поколінь прагнули зберегти свою мову, звичаї, релігію, а

нерідко і громадянство тієї країни, з якої прибули. Це були купці, фабриканти, дипломати, лікарі, військові, просто біженці з земель, що страждали від турецької неволі. Багато з них були досить заможними людьми, що дозволяло їм робити великі внески в розвиток міської благодійності. Але частіше їх щедрість обмежувалася рамками своєї національної чи релігійної групи, тому пожертвування насамперед вони адресували національному благодійному товариству чи церкві.

Деякі аспекти культурно-просвітницької та благодійної діяльності іноземців як за національною, так і за конфесійною належністю на території Південної України представлені в роботах І. Гребцової¹, Ю. Гузенка², В. Ганзуленка³.

Мета даної розвідки полягає в тому, щоб на підставі комплексного вивчення джерел та літератури, висвітлити особливості створення і напрямки діяльності християнських конфесій Півдня України протягом XIX — початку XX ст.

Етнічна строкатість регіону зумовила діяльність лютеранських, католицьких, протестантських та менонітських храмів, в лоні яких ефективно розвивалася конфесійна благодійність. У великих містах та колоніях регіону з'являються притулки для дітей та людей похилого віку, благодійні установи для людей з різними фізичними вадами. Їх утримували за рахунок суспільних доходів і приватних пожертвувань.

Однією з перших, у 1826 р. було відкрито богадільню при євангелічно-лютеранській церкві в Одесі, але брак коштів призводив до неодноразового припинення її діяльності, проте, щоразу її робота поновлювалася. На початку 30-х рр. XIX ст. у період епідемії холери в Одесі з ініціативи пастора К.-Ф. Флетніцера церковна рада лютеранської церкви вирішила вжити заходів із надання допомоги хворим та літнім єдиновірцям. В якості тимчасового заходу було вирішено винайняти для них невелике приміщення неподалік церкви.

З цією метою серед прихожан стали збиратися пожертвування, на які в орендованому приміщенні протягом 13 років утримувався притулок для жебраків на 26 осіб. У 1844 р. було вирішено розмістити притулок для людей похилого віку в спеціально побудованому для цього приміщенні. Для цього церковна рада у 1845 р. звернулася до будівельного комітету м. Одеси з проханням розширити ділянку церковних земель, відведених лютеранській церкві⁴.

За традицією, для будівництва богадільні був оголошений збір пожертвувань. Іншими джерелами надходжень стали благодійні вистави, концерти, проведення лотерей. У зборі коштів брали участь не тільки лютерани, а й представники інших конфесій. У серпні 1846 р. «Одеський вісник» повідомляв про відкриття при євангелічно-лютеранській церкві Будинку піклування для убогих і престарілих, зазначаючи, що «распределение комнат соответствует целям приюта», а самі кімнати «чисты и веселы»⁵. У 1857 р. був побудований другий поверх будівлі із цього часу богадільня стала постійно діючим закладом⁶.

Крім євангелічно-лютеранської, в Одесі в 1842 р. була організована і євангелічно-реформатська (кальвіністська) громада. Її членами були переважно німці, французи, швейцарці, австрійці, що прийняли підданство Росії, а також піддані німецьких держав. У переважній більшості вони були заможними, тому

не потребували допомоги одновірців. Із заснуванням власного регулярно діючого храму (1849–1851 рр.), церковна рада громади, в якості Благодійного товариства при реформатській церкві, взяла на себе і опікунство над знедоленими незалежно від їх релігійних переконань⁷.

Значною повагою серед прихожан реформатської церкви користувався купець першої гільдії Ернст Має, який тривалий час очолював церковну раду громади. Його авторитет у ділових колах був настільки великий, що, незважаючи на російське підданство, він з 1838 по 1872 рр. займав консульські посади в Одесі — спочатку ганноверського і пруського консула, потім генерального пруського і генерального північнонімецького. Його особисті заслуги у справі благодійності були доволі значними, причому більшість із його благодійних акцій відбувалися в приватному порядку, без афішування, у вигляді допомоги нужденним. Е. Має допомагав боротися з епідемією чуми в Одесі (1837 р.). Під час Кримської війни (1854 р.) він надав діючій армії і госпіталям Криму 2000 чвертей жита і 2000 руб. Отримавши звістку, що сестрам милосердя в Севастополі потрібна білизна для поранених, він придбав 1200 сорочок, відправивши їх до фронтового госпіталю від імені всієї Одеси⁸. Після кончини Е. Має, за його заповітом, 15000 руб. було перераховано для завершення будівництва та утримання сирітського притулку при лютеранській кірсі.

Доброчинна діяльність католицьких громад включала відкриття притулків для сиріт та літніх людей, організацію благодійних товариств тощо.

У 1857 р. настоятель церкви, канонік Г. Розутович, із синдиками: статським радником Сеченевським, титулярним радником А. Киршнером й іншими — звернулися з проханням до Новоросійського й Бессарабського генерал-губернатора А. Строганова, у якому висловили стурбованість значною кількістю бідних дітей, які не мали змоги отримати релігійне виховання. Громада вирішила організувати збір пожертвувань із метою відкрити при церкві притулок для хлопчиків та дівчат католицького віросповідання. До клопотання додавався статут притулку, згідно з яким планувалося приймати дітей віком від двох до семи років. Хлопчиків планувалося виховувати й утримувати до 12–13 років, після чого влаштовувати «к честным ремесленникам для изучения ремесла, к которому каждый окажется наиболее способным»⁹. Дівчата могли залишатися в закладі доти, поки їх не вдасться влаштувати «в честных семействах как швей, кухарок, горничных и т.д.»¹⁰. Однак Г. Розутовичу і його однодумцям не вдалося швидко втілити в життя задумане. Лише у 1873 р. ця ідея була реалізована завдяки М. Мікулічу, котрий заповів свій капітал на створення притулку. На початку XX ст. у ньому виховувалося 39 дівчат і 34 хлопчика різних національностей (німці, поляки, австрійці, французи, італійці)¹¹.

1888 р. при настоятелі Р. Рейхерті була відкрита і католицька богадільня. На початку XX ст. у ній перебувало 48 осіб віком від 20 до 85 років, з них німців — 8 осіб, поляків — 36, італійців — 3, французів — 1¹².

Доброчинна діяльність громади не обмежувалася організацією притулків для сиріт та людей похилого віку. Особливої уваги, на нашу думку, заслуговує діяльність парафіяльних благодійних товариств Одеси та Миколаєва.

У травні 1882 р. в Одесі почало працювати парафіяльне благодійне товариство при Римсько-католицькому костьолі, яке надавало допомогу своїм бідним парафіянам. Форми допомоги були різними. Це і видача продуктів харчування, одягу, разові грошові виплати, пошук роботи, розміщення людей похилого віку в притулках, навчання дітей за кошти товариства, заснування своїх навчальних закладів¹³. Товариство було утворено за сприяння польських меценатів Костянтина Володковича та Юліуша Лаврінського. Почесним головою товариства став ксьондз Рейхерт. 1887 р. І. Багенський заповів товариству два хлібних магазини, а в 1888 р. К. Байард — 10000 руб. Ці кошти разом із раніше зібраним капіталом дали можливість перебудувати магазини на житлові приміщення і тим самим збільшити надходження товариства. 23 березня 1899 р. Одеський градоначальник дозволив об'єднанню відкрити дитячу їдальню, розраховану на 40 дітей віком від трьох до семи років. Їдальня працювала з 6-ї години ранку і до 21-ї¹⁴. Вона забезпечувала харчуванням дітей мало-забезпечених членів громади, якими опікувалося благодійне товариство. Для їдальні наймалася прислуга, що готувала їжу й виконувала чорну роботу. Діти в приміщенні їдальні або під час прогулянок перебували під спостереженням наглядачки, що повинна була постійно жити в приміщенні їдальні. Остання спочатку знаходилася в орендованому приміщенні, потім для неї був вибудований спеціальний будинок. 1903 р. при дитячій їдальні було споруджено притулок-інтернат для хлопчиків¹⁵.

Благодійне товариство успішно функціонувало до революції 1917 р. За цей час правлінням товариства було зроблено багато для покращення матеріального стану католиків Одеси.

У цілому діяльність товариства можна вважати успішною виходячи з наступних даних: у 1882 р. — на момент створення товариство надало допомогу 384 чол. на суму 6 713 руб. 81 коп., а у 1913 р. — допомогу отримали 2 113 осіб на суму 63 456 руб.

Подібним до благодійного католицького товариства в Одесі було Парафіяльне Людинолюбне товариство при римсько-католицькій церкві в м. Миколаєві. Товариство було створено з ініціативи каноніка Никодима Черняховича, настоятеля римсько-католицької церкви Миколаєва. Офіційно воно розпочало свою роботу 17 березня 1896 р.

Основною метою діяльності товариства, згідно статуту, визначалася допомога бідним та знедоленим: забезпечення одягом, продовольством, в особливих випадках надання грошової допомоги, улаштування сиріт у притулки¹⁶.

Членами товариства могли бути парафіяни незалежно від статі, матеріального статку та національної приналежності (серед членів товариства були німці, поляки, французи, італійці та інші), окрім тих, хто навчався в школах, виконував військову або юнкерську службу. Члени товариства поділялися на дійсних (щорічно сплачували внески від 6 руб.) та почесних, що мали заслуги перед католицькою громадою або сплачували до каси товариства одноразово мінімум 100 руб.¹⁷ У 1900 р. у товаристві було 64 члени (34 — почесних та 30 — дійсних).

Кошти товариства склалися з членських внесків, пожертвувань, плати за навчання від учнів, які вчилися у двох парафіяльних училищах при римсько-католицькій церкві, прибутків від культурних заходів та відсотків із капіталу товариства. На 1 січня 1900 р. капітал товариства складав 5646 руб. 79 коп. Протягом 1900 р. надійшло ще 2164 руб. 48 коп., було витрачено — 3651 руб. 34 коп. На 1 січня 1901 р. залишилося 4159 руб. 93 коп. Запасний капітал за 5 років досяг 2233 руб. 51 коп. З нерухомого майна товариству належали два будинки з подвір'ями, пожертвовані товариству в 1898 та в 1900 рр. почесним членом, італійським підданим К. А. Аляуді¹⁸.

У 1900 р. об'єднання продовжувало видавати нужденним учням навчальні посібники, одяг та взуття. Незаможним особам римсько-католицького віросповідання видавалася грошова допомога, всього на суму у 120 руб. Окрім цього, допомагали їм у влаштуванні на роботу¹⁹.

На 1 січня 1903 р. об'єднання нараховувало 2300 руб. 90 коп. Протягом року надійшло 3074 руб. 05 коп., витрачено було 2049 руб. 24 коп., на 1 січня 1904 р. — 3325 руб. 71 коп. На той час у товаристві налічувалося вже 100 членів, серед них — 40 почесних та 60 дійсних²⁰. Як свідчать наведені цифри, 1903 р. був вдалим для об'єднання, тому що прибуток перевершив витрати на 1024 руб. 81 коп.²¹.

Проте, в порівнянні з одеським парафіяльним товариством, фінансова допомога, що надавалася безпосередньо бідним католикам м. Миколаєва, була значно меншою: в 1900 р. — 120 руб., в 1903 р. — 128 руб., в 1906 р. — 212 руб.²².

У цілому, незважаючи на досить невисокі фінансові можливості Парафіяльного товариства, воно відіграло значну роль у житті римо-католицької громади Миколаєва.

Зростання чисельності громади на початку XX ст. вимагало збільшення числа храмів, які б могли задовольнити релігійні потреби католиків. Тому саме на пожертвування парафіян будувалася значна частина церков на території Півдня України.

У перше десятиліття XX ст. активізувала свою діяльність німецька частина католицької громади Півдня України. Німці-католики заснували в Одесі кілька товариств: дамське благодійне товариство «Марія-Гільф», Товариство службовців (Beamtenverein), Товариство св. Климента, Південноросійське католицьке товариство освіти. Всі вони повинні були сприяти поліпшенню матеріальних й духовних умов життя, сприяти культурному та моральному розвитку, підвищенню рівня освіти міських та сільських жителів.

Дамське товариство допомоги бідним німцям-католикам «Марія Гільф» розпочало свою діяльність в Одесі у квітні 1907 р. Об'єднання підтримувало фінансово, працевлаштовувало бідних, доглядало інвалідів, людей похилого віку, хворих, розміщувало їх у богадільнях та притулках, турбувалося про виховання та освіти незабезпечених дітей, зокрема, шляхом організації шкіл з різних галузей знань, влаштування бібліотек, лекцій, концертів і вистав²³. Члени товариства, як і інших філантропічних об'єднань, склалися з дійсних, довічних та почесних. Дійсні сплачували щорічний внесок у 3 руб., довічними вважалися ті,

які зробили одноразовий внесок — 100 руб. Почесними членами були ті, хто приніс велику користь товариству. Членом об'єднання міг бути кожен католик німецької національності, що мешкав в Одесі без урахування звань, статі. Цікаво, що почесними членами могли бути католики інших національностей, але вони не мали права ухвального голосу і не могли обіймати посади в товаристві²⁴.

Товариство «Марія Гільф» мало право відкривати в Одесі свої філії. Кошти його склалися з членських внесків, пожертвувань, зборів від концертів, вечорів, вистав, лекцій, лотерей тощо.

Схожим за характером роботи було і «Миколаївське дамське товариство при Євангелічно-лютеранській церкві Спасителя». Статут цього товариства було затверджено в січні 1913 р. Метою об'єднання було надання допомоги нужденним парафіянам Миколаївської Євангелічно-лютеранської парафії та утримання при цій церкві навчальних та богоугодних закладів. Форми надання допомоги були наступними: надання одягу, взуття, їжі, притулку знедоленим, фінансова допомога в надзвичайних випадках, пошук роботи, розміщення людей похилого віку до богаділень; прилаштування дітей бідних батьків до притулків та навчальних закладів, надання медичної допомоги шляхом видачі нужденним грошей або розміщення їх у лікарнях; підтримка та зміцнення серед парафіян морального духу²⁵.

Членами товариства могли бути жінки переважно протестантського віросповідання без врахування соціального стану та національності. Вони сплачували до каси визначений загальними зборами грошовий внесок (3 руб.)²⁶.

Благодійні установи створювалися і при протестантських релігійних громадах. В Одесі було відкрито будинок піклування убогих і пристарілих (1846), притулок для вдів і сирітський притулок для дівчаток (1862), притулок для хлопчиків (1875).

Крім великих міст Півдня України, благодійні установи з'являються і в невеличких населених пунктах Південної України. Так, у 1865 р. був заснований Олександрівський притулок у с. Сараті для душевнохворих і людей з фізичними вадами. Утримували його за кошти, отримані від вівчарства та продажу надлишків урожаю.

У 1880 р. в с. Грослібенталь на приватні пожертвування К. Фріша був заснований притулок для фізично неповноцінних дітей та притулок для сиріт. У 1881 р. там же була побудована богадільня для убогих і хворих. У 1897 р. при богадільні була збудована спеціальна лікарняна (будівля на 30 ліжок). Утримання хворих і персоналу взяли на себе піклувальний комітет богадільні та Одеське повітове земство. У селищах Тіге (Гальбштадтська волость Таврійської губернії) і Вормсі (Одеський повіт Херсонської губернії) були відкриті школи-інтернати для глухонімих²⁷.

Меноніти також заснували притулки для пристарілих в с. Рюккенау (1895) і на території колишньої окружної кошари (1904), сирітський притулок в Гроссвейде. У Мунтау (1889), Вальдгеймі і Бурштині (1910) були відкриті приватні лікарні.

Училище-інтернат для глухонімих у Вормсі (Херсонська губернія Одеський повіт) був заснований за ініціативою пастора Д. Штайнванда в 1887 р. на пожертви релігійних та громадських організацій, приватних осіб. Воно призначалося для виховання та освіти глухонімих дітей різних віросповідань.

1892 р. був заснований сирітський будинок у католицькій колонії Карлсруе Одеського повіту Херсонської губернії, для виховання та освіти дітей до 14 років. У 1909 р. був заснований сирітський притулок у католицькій колонії Зельц Одеського повіту Херсонської губернії, колишній Кучурганський колоністських округ²⁸.

Таким чином на Півдні України виникло та діяло багато філантропічних об'єднань та установ за конфесійною належністю, оскільки на Півдні проживали представники багатьох релігійних напрямків. Своєю діяльністю вони сприяли поліпшенню становища незаможних верств населення регіону. Майже всі ці благодійні об'єднання, окрім матеріальної допомоги, намагалися підтримувати бідних одновірців морально, допомагали їм здобути освіту, створювали богадільні та притулки для нужденних. Такі дії відіграли певну роль у зменшенні кількості жебраків і піднесенні духовної культури збіднілого населення.

При аналізі функціонування конфесійних благодійних організацій Півдня України слід зазначити, що їх робота в чималому ступені перегукувалася з діяльністю національних благодійних товариств. Особливо це стосується представників західно-християнських конфесій: лютеран, католиків і кальвіністів. Нерідко одна і та ж людина була членом різних благодійних товариств, національних і релігійних. Наприклад, Ф. Трітен очолював Благодійне товариство на користь швейцарців і входив до церковної ради при громаді реформатської церкви, там же значився Е. Якобі, голова Благодійного товариства на користь німців. А. Сорон був членом піклувальної комітету школи при католицькій церкві, одночасно будучи активістом одеського Благодійного товариства на користь французів, а А. Шапеллон, будучи секретарем того ж Піклувальної комітету, займав аналогічну посаду (секретаря) і у французькому благодійному товаристві.

Однак поліетнічний та особливо соціально диференційований склад католицьких, лютеранських, протестантських та менонітських громад у деякій мірі шкодили розвитку благодійності на Півдні України, оскільки майже не існувало тісної взаємодії як в середині кожної конфесії, спільноти, так і між етнічними групами взагалі.

¹ Гребцова И.С. Становление государственного попечительства и общественной благотворительности в Одессе в конце XVIII-го вв. — 60-е гг. XIX ст. — Одесса: Астропринт, 2006. — 362 с.

² Гузенко Ю.І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX — на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. — Спец. 07.00.01 — історія України. — Черкаси, 2004. — 241 с.

³ Ганзуленко В.П. Римо-католицькі громади півдня України (кінець XIX — початок XX ст.): соціальний аспект // Південний архів. — Вип. 28/29. — Херсон, 2008. — С. 280–287.

⁴ Державний архів Одеської області (далі — ДАОО). — Ф. 630. — Оп. 1. — Спр. 106. — Арк. 6–7.

⁵ Одесский вестник. — 1846. — 30 августа.

⁶ Одесса 1794–1894. Издание городского общественного управления к столетию города. — Одесса, 1895. — С. 720.

⁷ Новороссийский календарь на 1852 год. — Одесса, 1851.

⁸ Плеская-Зебольд Э.Г. Одесские немцы. 1803–1920. — Одесса: ТЭС, 1999. — С. 410.

⁹ ДАОО. — Ф. 1. — Оп. 195. — Спр. 821. — Арк. 3.

¹⁰ Там само.

¹¹ Там само. — Арк. 4.

¹² Там само. — Ф. 2. — Оп. 8. — Спр. 1794. — Арк. 60–65.

¹³ Устав «Приходского благотворительного общества при Римско-католической церкви в Одессе». — Одесса, 1899. — С. 3.

¹⁴ Там само. — С. 13.

¹⁵ Отчет правления Приходского благотворительного общества при римско-католической церкви в Одессе за 1904 г. — Одесса, 1905. — С. 2–4.

¹⁶ Ганзуленко В.П. Римо-католицькі громади Півдня України (кінець XIX — початок XX ст.): соціальний аспект // Південний архів. — Вип. 28/29. — Херсон, 2008. — С. 282.

¹⁷ Там само. — С. 283.

¹⁸ Гузенко Ю.І. Становлення та діяльність громадських благодійних об'єднань на Півдні України в другій половині XIX — на початку XX ст. (на матеріалах Херсонської губернії): Дис. на здоб. наук. ступ. канд. іст. наук. — Спец. 07.00.01 — історія України. — Черкаси, 2004. — С. 170.

¹⁹ Пятый годовой отчет о деятельности «Приходского Человеколюбивого общества при Римско-католической церкви» в г. Николаеве. — Николаев, 1901 р. — С. 5.

²⁰ Державний архів Миколаївської області. — Ф. 229. — Оп. 1. — Спр. 703. — Арк. 355.

²¹ Там само. — Арк. 357.

²² Ганзуленко В.П. Римо-католицькі громади півдня України (кінець XIX — початок XX ст.): соціальний аспект // Південний архів. — Вип. 28/29. — Херсон, 2008. — С. 284.

²³ Устав «Дамского общества пособия бедным немцам-католикам г. Одессы». — Одесса, 1907. — С. 1.

²⁴ Там само. — С. 2.

²⁵ Устав «Дамского общества при Евангелическо-лютеранской церкви Спасителя» в г. Николаеве. — Николаев, 1913. — С. 4.

²⁶ Там само. — С. 5.

²⁷ Плеская Э. Г. Немцы Причерноморья. — Одесса: Астропринт, 2008. — С. 55.

²⁸ Там само. — С. 56.